

Sovet hakimiyyətinin unutdura bilmədiyi Əli bəy Hüseynzadə

İctimai xadim, filosof, həkim, pedaqoq, rəssam, jurnalist, tənqidçi, tərcüməçi... Bunların hamısından öncə isə böyük millətpərvər, vətəni çox sevən türk övladı idi Əli bəy Hüseynzadə. Onun irəli sürdüyü "Türkləşmək, islamlaşmaq, avropalaşmaq" ideyası elə o zaman başlayaraq türk vətənpərvərlərinin ideyasına çevrildi.

Əli bəy Hüseynzadə 1864-cü il fevralın 24-də Salyanda anadan olmuşdu. Atası Molla Hüseyn Hüseynzadə Tiflis Müsəlman Məktəbinin müəllimi idi. O, cavan yaşında Tiflisdə vəfat etdi. Altı yaşlı Əli bəylə iki yaşlı qardaşı İsmayıl bəy anaları Xədicə xanımın ümidinə qaldılar. Ancaq çox keçmədi ki, Xədicə xanım da dünyasını dəyişdi. Ata-anadan məhrum olmuş iki kiçik uşağa ana babaları Axund Əhməd Salyani sahib çıxdı. Onlar babalarının himayəsində böyüyüb boya-başa çatdılar. Elə ilk müəllimləri də Qafqazın Şeyxülislamı olan babaları Axund Əhməd Salyani oldu.

Əli bəyin on bir yaşında babası onu Tiflis gimnaziyasına apardı. 1875-1885-ci illərdə həmin məktəbdə oxudu. Gimnaziyada təhsilini başa vurduqdan sonra, 1885-ci ildə Sankt-Peterburq Universitetinin Fizika-riyaziyyat fakültəsinə qəbul edildi. Dimitri Mendeleyev, Yeqor Vaqner, Nikolay Menşutkin, Nikolay Beketov, Valentin Jukovski kimi dövrün məşhur alimlərindən, böyük elm xadimlərindən dərslər aldı. Əli bəy universitetdə həm də Şərq fakültəsində görkəmli professorların mühazirələrinin dinləyicisi oldu.

Onun tələbəliyi çar Rusiyasında siyasi ab-havanın dəyişdiyi illərə təsadüf edirdi. Etirazlar, iğtişaşlar imperiyanın böyük şəhərlərini bürüməkə idi. Universitetin sonuncu kursunu başa vurduğu vaxtlarda Əli bəy də tələbə hərəkatına qoşuldu. İnkilabi hərəkatın təhlükəsini getdikcə daha aydın görən çarizm tələbələrə qarşı tədbirləri sərtləşdirməyə başladı. Bununla inkilabi hərəkata qoşulan gənclərin başının üstünü təhlükə aldı.

Əli bəy də Türkiyəyə o zaman getdi. Darülfünunda (İstanbul Universiteti) Əsgəri-tibbiyyə fakültəsində oxudu. Dermatoveneroloq ixtisasına yiyələndi.

O, 1897-ci ildə Qırmızı Aypara Cəmiyyəti heyətinin tərkibində İtaliyaya yollandı. Türkiyəyə üç ildən sonra döndü. Müsəbiqə yolu ilə İstanbul Darülfünunda Əsgəri-tibb fakültəsində professor köməkçisi vəzifəsinə təyin olundu.

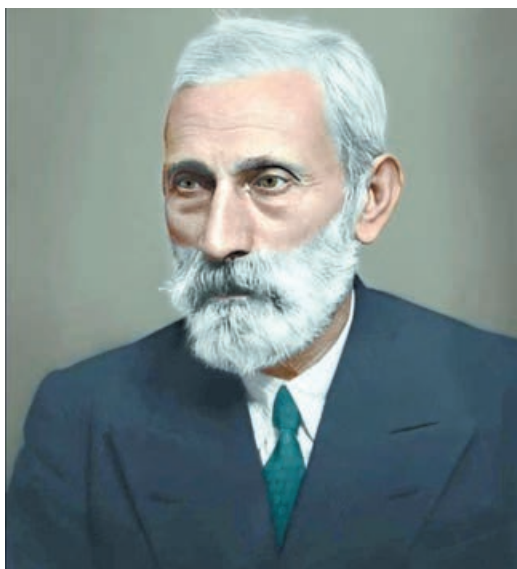
Əli bəy Türkiyədə də inkilabi hərəkatdan kənarda qalmadı. İnkilabçı Gənc türklər hərəkatına qoşuldu, "İttihad və tərəqqi" partiyasını yarananlardan biri oldu. İnkilabçı kimi təqib olundu.

1904-cü ildə o, Bakıya gəldi. O zaman Azərbaycan xalqının, vətəninə tərəqqisi naminə böyük işlər görməyi özlərinin ən böyük məqsədi, amalı hesab edən övladlarının, açıqfikirli, qabaqcıl ziyalıların böyük əksəriyyəti bu şəhərə toplaşmışdılar. Əli bəy Hüseynzadə onların ön sıralarında yer tutdu. O, Bakının ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatında böyük rol oynamağa başladı.

Çar Rusiyasının müstəmləkəsi altında olan Azərbaycanın o zaman:

*Ucundadır dilimin
həqiqətin böyüyü;
Nə qoydular deyəyim,
Nə kəsdilər dilimi!*

*Bilirmisən cühələ
Nə etdilər vətənə?
Nə qoydular uyuya,
Nə qoydular oyana!..*

- deyən Əli bəy Hüseynzadə kimi vətənsəvər, təəssübkeş övladlarına böyük ehtitacı vardı. "Bizə fədai lazımdır! Türk hissiyyətli, islam etiqadlı, Avropa qiyafəli fədai!", Əli bəy Hüseynzadə belə deyirdi. Və özü də həmin fədailərin ön cərgəsində dayanırdı.

O dövrün xalqının, ölkəsinin gələcəyini düşünən ziyalılarından biri kimi Əli bəy Hüseynzadə çoxşaxəli fəaliyyət göstərirdi. Əli bəy həkim kimi çalışırdı. Onu həm də fəal publisist, bacarıqlı redaktor kimi tanıyırdılar. Əli bəy müxtəlif illərdə "Kaspi" qəzetinin redaktoru, "Həyat" qəzetinin, daha sonra "Füyuzat" jurnalının baş redaktoru və əsas yazarlarından biri oldu. O, bədii yaradıcılıqla da məşğul olur, şeirlər yazırdı. Əli bəy Hüseynzadə ərəb, fars, rus və alman dillərini mükəmməl bilirdi, tərcümələr edirdi.

Əli bəy Hüseynzadə istedadlı rəssam kimi də şöhrət qazandı. O, boyakarlığın müxtəlif janrlarına müraciət etdi. Mənzərə, məişət mövzularında əsərlər və portretlər yaratdı. Əli bəyin "Bibiheybət məscidi" tablosu, "Şeyxülislam" portreti, "Azərbaycan ailəsi" və digər əsərləri Azərbaycan rəssamlığının dəyərli nümunələrindəndir.

Əli bəy Hüseynzadə 1910-cu ildə Türkiyəyə köçdü. Uzun illər İstanbul Universitetinin professoru kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul oldu. 1911-ci ildə İstanbulda əslən çərkəz olan süvari zabiti Şəmsəddin bəyin qızı Əthiyə xanımla evləndi. Əli bəyin Saida bəyim, Səlim Turan, Feyzavə adlarını verdiyi üç övladı oldu.

1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutuna nail olan bolşeviklər hakimiyyəti ələ keçirdilər. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti quruldu.

Əli bəy Hüseynzadə 1926-cı ildə Bakıya I Ümumittifaq Türkoloji qurultayda iştirak etmək üçün gəldi. O, məruzə adı ilə gətirdiyi "Qərbin iki dastanında türk" əsərinin nəşrinə nail oldu.

Bu, Əli bəyin vətəninə son gəlişi oldu. Vətəninə yenidən əsir edildiyini gördü. Əli bəy Hüseynzadə Türkiyəyə dönəndə qardaşı İsmayıl bəyə dedi: "Mən daha sizə məktub yazmayacağam. Bilirəm, bu, sizin üçün təhlükəlidir". O vaxtdan daha buradakı əzizlərinə məktub göndərmədi. Ancaq Əli bəyin doğmalarını qorumaq cəhdi baş tutmadı...

Onun yeganə qardaşı, Salyanda yaşayan, orada uzun illər məktəb direktoru işləmiş İsmayıl Hüseynzadə iki dəfə həbs olundu, sürgünə göndərildi. Cəza müddəti başa çatdıqdan sonra Bakıya qayıtdı. Onun övladları da sovet hakimiyyətinin repressiya siyasətinin ağır-acılarını çəkdilər.

Əli bəy Hüseynzadə 1940-cı il martın 17-də, 76 yaşında İstanbulda dünyadan köçdü. Qaraca Əhməd məzarlığında dəfn olundu.

Onun adını, əməllərini, fəaliyyətini sovet hakimiyyəti yaddaşlardan silməyə çalışdı. Odur ki, uzun illər adı ya çəkilmədi, ya da tənqid hədəfinə çevrildi. Ancaq bütün cəhdlərə baxmayaraq, Əli bəy Hüseynzadəni gizli-gizli sevənlər, onun şəxsiyyətinin böyüklüyünü yaxşı bilənlər var idi. Onlar Hüseynzadə ailəsinin sağ qalan nümayəndələrinə rəğbət göstərirdilər.

"Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" şüarı Əli bəy Hüseynzadənin bütün fəaliyyətinin məğzi, əsası oldu. Onun bu ölməz ideyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin və onun varisi olan müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağındakı üç rəngdə - mavi, qırmızı, yaşıl rənglərdə öz əksini tapdı.

**Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"**